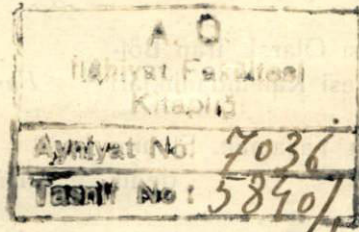

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından
üç ayda bir çıkarılır.

İÇİNDEKİLER

Başlarken

İslâm İlm-i hâli

Prof. Y. Ziya Yörükân

Muhyi'd-din Arabî ve Tasavvuf

Saffet Kemalüddin Yetkin

Türk Minyatür Kaynaklarına Bir Bakış

Tahsin Öz

İslâm Sanatının Mahiyeti

Prof. Suut Kemal Yetkin

Sarı Saltuk Hakkında Bir Fetva

Prof. M. Tayyib Okıç

Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei

Doçent Neşet Çağatay

Abidelerin ve Hayrat Binaların Bakımı

Halim Baki Kunter

Hadîs-i Erbaîn Nev'inin Doğuşu ve Amilleri

Abdülkadir Karahan

Sanat ve Tarih Vesikası Olarak İran Bölgesi Kalemhanlıkları

Furuzan Selçuk

Dünyada Ebedî Hayatı Yaşamak Elimizdedir

Asistan Cavit Sunar

El-Hatib El-Bağdadi ve Takyid Al-ilm Adlı Eseri

Ahmet Ateş

Kitab-ü Tefsir-il Esmâ-i Ves-sıfat Hakkında

*Prof. Y. Ziya Yörükân***Tahlil ve Tenkitler :**

İslâm Sanatı

Prof. Suut Kemal Yetkin

MUHYİ'D-DİN-İ ARABÎ VE TASAVVUF¹

SAFFET KEMALÜDDİN YETKİN

Fütuhat-ı Mekkiye Muhammed Muhyi'd-din-i Arabî-i Tâi'nin Mekke-i Mükerre-me'de nuranî kalbine ilham edilen mukaddes varidat-i Rabbâniye'ye dair te'lif ve tedvin eyledikleri muazzam eserleridir. Muhammed Muhyi'd-din-i Arabî'nin hâl tercümesinde ve Fütuhat-ı Mekkiye'sinden bu eserimizde mufassal malûmat verilecektir. Muhyi'd-din-i Arabî; cûd ve sehası dillerde destan Tayy kabilesinden Hâtem-i Tai'nin kölesine hitaben (إذا جئت ضيفا فأنت حر) bir konuk celbedebilirsen hürsün diyen ve kölenin azad olarak hürriyetine kavuşmasını bir misafiri celbedebilmesine bağliyan Hâtem-i Tai'nin kardeşi Adiyi'n sülâlesindedir. Muhyi'd-din-i Arabî arabin Endülüs kıt'asından şark cihetlerine hicretinden evvel henüz bıyıkları terlememiş bir genç iken maarif-i ilâhiye'den bihaber olduğu halde geçirmiş olduğu bir inziva ve halvet — çille — neticesinde birçok hakikatleri anlamış olduğundan babasının muarefesi münasebetiyle Felâsife-i İslâmiyeden kadı İbnürrüşd ile görüşmeyi arzu etmekle Müşarüniley ile müâkatı neticesinde kadı İbnürrüşd: Hak Taâlâ'ya hamd ve senalar olsun ki basiret gözü ile eşyanın hakikatlerini müşahede eden bir zat ile görüşmüş oldum diyerek Muhyi'd-din hakkında hüsnü şahadet ve sitayişlerde bulunmuştur.

(لولاك لولاك لما خلقت الافلاك) Eğer sen olmayaydın felekleri yaratmazdım. Mukaddes İlâhî hitabıyla varlık âleminde tâbnâk olan Vahdet-i vücud — varlıkta birlik — inkişafının gayesi Hazret-i Muhammed Aleyhisselâm Allâh-ü Taâlâ'nın yüksek ve münezzehten yakınlığına kavuştuğu sırada Medine-i Münevvere'de ansar ve muhacirin ashab-i kiraminin biricik işleri sahabeden Zeyd b. Sabit'in başkanlığında teşekkül eden encümenin deri ve kirêmit parçaları gibi müteferrik eşya üzerinde yazılı Kur'an ı Azimüşşan'ın Ayât ı kerimesini topluca bir arada bulundurmamak olmakla bu suretle topladıkları mesahif-i şerife'den birer nüsha Şam, Basra ve Kûfe gibi eyaletlere gönderilmiş ve bunların kitabet tarzına iktida ve ittiban meşrut olması icmâi ümmet ittifakiyle Kur'an-ı Kerim'in tilâvetinde (انزل القرآن على سبعة احرف) «Kur'an ı Kerim yedi üslûp üzere nazil olmuştur.» Hadis i şerifi mucibiyle kıraat-i seb'a tevâtüren sabit ve mahfuz bulundurulmuştur. Bu suretle toplanan Mesahif-i Şerife'den altı nüshası eyaletlere gönderilmiş ve bir nüshası kıraatte örnek (ما به الاتباع) olmak üzere İmam namiyle Emirülmü'minin Hazret-i Osman Radiyal-

¹ Bu yazıyı, 27 ekim 1950 tarihinde vefat eden Saffet Yetkin, hazırlamakta olduğu *Muhyi'd-din i Arabî'den Seçmeler*'e önsöz olarak yazmıştı. Merhumun tasavvufa dair yayımlanmış eserleri arasında, 10 mart 1327 den 1 aralık 1327 ye kadar çıkmış olan haftalık *Tasavvuf* gazetesinin 36 sayısı, tasavvufa dair münazarat-ı ilmiyeyi ve eimme-yi sofiyeden ve meşahiri ulemâdan bazı zevatın teracimi ahvaliyle intikadat-ı edebiyeyi ihtiva eden *Tasavvufun Zaferleri* (1343) bilhassa dikkate değer.

Merhum'un dilimize çevirdiği, Fahrüddin'i İrâkî'nin *Pariltular*, Sübreverdi'nin *Nur Heykelleri*, Atâullah-ı İskenderânî'nin *El-Hikem-ül-Atâiyye* adlı eserleri, etraflı önsözler ve açıklamalar ile, Millî Eğitim Bakanlığının yayımladığı Şark İslâm klâsikleri arasında çıkmıştır.

lâh-ü Taâlâ Anh'in nezdinde kalmıştır. Fütuhât-ı Mekkiye'nin mutalâasıyla meşgul olduğum esnada, ashab-ı kiram'dan Cabir Radıyallâh-ü Anh Risaletpenah efendimizden (كنت نبياً يارسول الله) Ne zaman Peygamber idin? Süaline karşı (كنت نبياً يارسول الله) «Ben Peygamber iken, ne Âdem var idi ne çamur ne de su» buyurmuşlardı. Bunun nazman tercümesi şöyledir:

Esir-i aşkıyım Peygamber-i Zîşan iken ol zat,

Ne Âdem halk olunmuştur, ne çamur var ne de bir su.²

Bundan yirmi sene evvel Şam şehrinde bulunuyordum. Sultan Selim-i evvel Şam diyarını Osmanlı imparatorluğuna ilâve eylediği zaman Muhyi'd din-i Arabî'nin kabri şerifleri bulunduğu sahada büyük bir Cami' inşa edilmiş ve merkadleri ziyaretgâh olmaya başlamıştır. Bu münasebetle (إذا دخل السنين في الشين ظهر قبر محي الدين) denilmiş ve Selim-i evvel'in Şam'a gelişine işaret edilmiştir. Mübarek Ramazan ayında Şam şehrinde iken şehir dahilinde işliyen elektrikli tramvaylardan birinin cephesindeki tabelâda Şeyh Muhyi'd-din yazılı olduğunu gördüm. Tramvay, merkadlerinin bulunduğu Camia gidiyordu. Bu tramvaya atlıyarak ziyaretine gitmiştim. Mesçidin kapısında şarka doğru açılmış bir merdivenle kabri şerife iniliyordu.

Merdivenin başına konulmuş bir taş üzerinde (ولكل عصر واحد يسمونه وأنا لبا في العصر ذاك) (her asırda: o asrın kendisiyle taâli eden bir zat vardır. Bakî kalan asırların yegâne âdemi benim demektir. Bu beyti söyleyenin Muhyi'd-din-i Arabî olduğunu diğer eserlerinde görmüştüm. Valilerden itikat sahibi bir zatın bu beyti taş üzerine yazdırtmış olduğu anlaşılıyordu. Fütuhât-ı Mekkiye'nin mukaddemesinde bilgilerin üç mertebe üzerine olduğunu söylüyor. Birinci akıl, ikinci hâl ve üçüncü esrar bilgileridir diyor. Akıl bilgisi, zarurî olarak yahut bir delilin delâletini bilmek şartıyla hâsıl olan bilgidir. Bunun için nazarî kaziyelerde; bu doğrudur, bu fasittir derler. İkinci bilgi, hâl bilgisidir. Bunu ancak zevk ile anlamak mümkün olabilir. Başka türlü yolu yoktur. Meselâ hiçbir kimse balın tatlı ve kınakının acı olduğunu, bunları tatmamış bir kimseye anlatamaz. Cima'nın lezzeti, aşk ve şevk ve vecd hep böyledir. Bunları tatmayan bilemez.

Üçüncü bilgi esrar bilgileridir ki bunlar aklın tavır üstündedirler. Bu ruhul-kudus'un mukaddes kitabımızda Allâh-ü Taâlâ'nın emrinden olduğunu söylediği ruhun içyüzüne nefesidir. Nefes Arapça nefh ile üfleme mânâsındadır.

Muhyi'd-din-i Arabî'nin genel bilgilerdeki velâyet ve kerametlerini Fütuhât-ı Mekkiye'nin her safhasında görüyordum. Fakat gönlüm ayrıca bir de keramet-i kevnîyesini görmek iştiafında idi. Taâlâ ve Tekaddes hazretlerine bitmez ve tükenmez hamd ve senalar olsun gönlümün dileğine ermiş bulunuyordum. Fütuhât-ı Mekkiye'de dikkat nazarıma tesadüf eden:

أتى بزمان السعد في آخر المدى وكانت له في كل عصر مواقف

beytinin Türkçe manzum olarak tercümesi şöyledir:

İtîyan edip gelişmesi Sa'din zamanıdır.

Her bir asırda nümayan Mevâkîfî.

Fütuhât-ı Mekkiye'nin babları beş yüz altmış babtandır. Her babın başlangıcında babın münderecatına işaret eden Arapçanın yüksek belâgat ve fasahatıyla manzum beytleri vardır. Yukarıda yazılı Arapça beyti Fütuhât'tan evvel diğer bazı kitaplarda görünce Sa'd ve Mevakîf kelimelerinden daha sonraki asırlarda

² Bütün manzum tercüme müellifindir.

yaşıyan Sa'd-i Teftazanî ve Seyyid Şerif-i Cürcanî'ye edebî sıfatlardan tevriye edilmiş olduğunu sanmıştım. Edebiyat-ı Arabiye'de Tevriye sanatı çok kullanılmıştır. Meselâ Arap ediplerinden Kadı Fazıl işbu:

اقول لفقري مرحبا لتيقني بأن علياً في المكارم قاتله

fakirliğime merhaba deyişim mekârimde yüksek olan bir zatın anı öldüreceğini teyakkun ettiğimdendir. Bu beytteki Tevriye Hayber kalesi gazasında İmam Ali Radiyallâh-ü Taâlâ Anh hazretleri Hayber'in kumandanı Merhab'ı öldürmüş olmasına işaretir. O zamanın itiyadına göre iki mübariz karşılaştıklarında her biri kendi kahramanlığına dair recizler söylerler idi. Hayber kalesi kumandanı Merhab İmam Ali'ye saldırırken (قد علمت خيرأني مرحب شاكى السلاح بطل مجرب) Hayber kalesi biliyor ki ben Merhab'ım pür silâh tecrübeli bir kahramanım. Karşısında İmam Ali Radiyallâh-ü anh (أن الذي سمعني أمي حيدرا) Ben o yum ki Anam bana Haydar ismini vermiştir. (كأيت غابات كره المنظرا) Görünüşte ormanların korkunç aslanı gibiyim. (اليلكم بالسيف كيل السندرا) Kılıcım ile sizi ölçekle ölçer gibi doğrarım.

İmam Ali'nin recizindeki Haydar kelimesi Arapçada aslan demektir. Fütuhat-ı Mekkiye'de sad ve mevakıf kelimeleriyle beliren tevriye hakkında Muhyi'd-din-i Arabî'nin diğer arifane bir nüktesi dahi görülmektedir. Sa'd Teftazanî İslâm bilginleri arasında pek yüksek bir makamı ihraz eylemiş olduğu halde bilhassa varlıkta birlik — Vahdet-i vücud — meselesinde Muhyi'd-din-i Arabî'nin pek derin görüşlerini kavrayamadığından şiddetle aleyhinde bulunmuş ve kendi telâkkisine göre Hazret-i Şeyh'in küfrüne bile kâil olmuştur. Âlem-i islâm bilginleri zahir ve batın maarife nisbetleri bakımından iki fırkaya ayrılmışlardır. Bunların birbirlerine karşı te'lif eyledikleri eserlerle genel bilgilerdeki savaşları bu güne kadar hâlâ devam etmektedir. Bütün eşya tekevvünlerinden yani görmekte olduğumuz oluşlarından evvel ezeli ilâhî ilimde malûm idiler. Muhyi'd-din-i Arabî Fütuhatın Hamdelesinde (الحمد لله الذي اوجد الاشياء عن عدم وعدمه) ibaresiyle başlamıştır. Allâh'a Hamd olsun ki eşyayı adem'den ve adem'in adem'inden icad eyledi demektir. Eşyanın mevcudiyetlerindeki menşe adem-i mahz değildir. Adem-i izafidir. Hariçte varlığı belirmediğinden ademin ademinden gelişmesi, varlığı ise ezeli ilimde sübut ve malûmiyetinin Nûr-i vücud-i ilâhî ile belirmesidir. ademî adem yani yokluğun yokluğu varlık demektir. Bu varlık dahi vücud-i mahz yani sırf bir varlık değildir. İzafî bir varlıktır. Adem-i İzafî'de olduğu gibi mahiyetinin ezelen sübut ve malûmiyetidir. Muhyi'd-din-i Arabî Füsüs'un Fass-ı adem kısmında insan için (هوالمحدث الازلى) diyor. İnsan sonradan hariçte belirmiş bir şahsiyet ve fakat ilm-i ezeli'de sabit ve malûm olan bir mahiyettir. Âlem, adem ve bütün mümkünâtın ilâhî ilimde ezelen sabit ve malûm olanlarına tasavvuf terimlerinde ayan-ı sabite denilir. Muhyi'd din-i Arabî Fütuhatında (الاعيان الثابتة ماشمت رائحة الوجود) ayan-ı sabite varlığın kokusunu almamıştır diyor. Ayât-ı Celile ve Berahin-i Katia ile sabit olan esmâ ve sıfat-ı İlâhiye ezeli İlâhî ilmin kendi zat ve sıfatının ve bütün masıvanın nâmütenahî muhitidir. (كان الله ولم يكن معه شيء) Hadisi şerifinin muktazasiyle meşhut ve malûmumuz olan eşya ve masıva meşhud ve malûm olmazdan evvel nâmütenahî ilmin ezelen meşhud ve malûmudur. İşte bütün eşyanın Allah'ın ilminde ezelen mevcut oluşları kendi mahiyetleridir ki bunlara ayan-ı sabite deniliyor. Meselâ: Hallâk ve Rezzak denilince bu sıfatların istilzam eyledikleri mahlûkat ve merzukatın ezelen malûmiyetleri esmâ ve sıfatın ilmî suretleridir. (ويخلق مالا تعلمون) Âyet-i kerimesi mucibiyle bildiğimiz ve bilmediğimiz mahlûkatın yaratıcısıdır. Henüz hiçbir şey yaratılmazdan

evvel herbir şey onun malûm ve meşhudu olduğu gibi yaradıldıktan sonra dahi aynen malûm ve meşhududur. Bunların yaradılışlarından Allah'ın ilminde asla bir tebeddül vuku bulmamıştır. Ömer Nesefî Akait risalesinde (قال اهل الحق حقائق الاشياء ثابتة) ibaresiyle başlıyor. Ürefay-i Sofiyeden Hicrî 1090 tarihinde Mısır'da irtihâl eyliyen Karabaş Veli-i Halvetî, Nesefî'nin risalesini tasavvuf görüşü ile şerh eylemiştir. Şerhinde diyor ki: (والمراد بالحقائق الامور الكليّة اعني الاسماء الحسنیة) Hakayık-ı eşyadan murad Ümür-i Külliye yani esmâ-i husna-i İlâhiye'dir ve Hak Taâlâ Celle ve Alâ Hazretlerinin bizatihi ezeli ilmi kendi zat ve sıfat ve esmâ-yi İlâhiye'sinin muhiti ve esmâ ve sıfat-ı İlâhiye'sinin akılda beliren suretleri de ilm-i ezelinin muhatıdır. Bir teayyün ve bir nisbet-i muayyene ile zat-i Ülühiyetinin tecelliyatı eserleri olmak itibariyle ilmî suretler eşyanın hakikatleridir. Âyan-i sabite denilen bu hakikatlerin külli veya cüz'î olmaları birdir. Küllisine mahiyet ve cüz'isine hüviyet deniliyor. Mahiyetler Allah'ın ilminde teayyün eden esmâ'nın suver-i külliyesidir. Bu suver-i külliye muhabbet-i zatiye vesatetiyle zat-i Ülühiyeti'nin tecelli-i evvel ve feyz-i akdesinden feyzan etmektedir. Tasavvuf terimlerinde feyz-i İlâhî iki kısımdır. Biri feyz-i akdes diğeri feyz-i mukaddestir. Âyan-i sabite ve istidadat-ı asliyelerinin Zat-i Hak'tan ilm-i İlâhî'de husulü Feyz-i akdesle ve bunların levazım ve tevabileriyle hariçte görünüşleri Feyz-i Mukadde'sledir. Feyz-i akdes'le ilm-i İlâhî'de malûm olan Âyan-i Sabite'ye Şüun-i zat ve Huruf-i Âliyat dahi denilir. Ezeli ilimde malûmiyetleri ve sübut ve teayyünleri haysiyyetiyle bunlar mec'uliyetten yani yapılmış bir şey olmaktan müberrâ ve münezzehtirler, Çünkü bunların mec'uliyetleri mümkün değildir. Bunlar yapılacak bir şey olmak için evvelâ mevcut olmaları lâzımdır. Âyan-i Sabite ise sonradan yapılmış bir şey olsalardı Zat-i Hak'ın mahall-i havadis olması lâzım gelirdi. Bunun için ehl-i keşif eşyanın mahiyetleri meç'ul değildir demişlerdir. Eşyanın mahiyetleri ilm-i ezeli'de malûm ve fakat mâdumdur. Bunlar, yani mâdum olan Âyan-i Sabite Hak'ın varlığından izafe edilen envar ile belirmişlerdir. Şu beliren mevcudat-i hariciyenin mahiyetleri itibariyle hiçbir varlıkları yoktur. Urefa-i Sofiye (كان الله ولم يكن معه شيء) Allah vardır. Allah ile beraber bir şey yoktur. Hadis-i şerifine zeylen (الآن على ما عليه كان) Şimdi olduğu üzeredir demişlerdir. Muhyi'd-din-i Arabî'nin Fütuhât-i Mekkiye'de Âyan-i Sabite hakkında daha şümüllü ifadeleri vardır. Fütuhât'ın 312 nci babında malûmatı üç kısma ayırıyor. Biri vücud-i mutlak, diğeri adem-i mutlak, üçüncüsü dahi bunların arasındaki hadd-i fasıldır diyor. Vücud-i mutlak, hiçbir kayıt ile tekayyüt etmiyen lizatihi vacibül-vücut olduğu gibi adem-i mutlak da muhalün-lizatihi ademdir.

Böyle tamamı tamamına mütekabil her iki nakızın birbirlerinden temeyyüzleri için aralarında mutlaka bir hadd-i fasıl'ın bulunması ve böylece birbirlerinin sıfatıyla ittisafın mümteni ve müstahil olması zaruridir. Hadd-i fâsıl'ın miktarı her iki tarafa nisbetle bilâ ziyadetin velâ noksan aynı seviyededir. Bu hadd-i fâsıl'a berzah ve berzahül-berazih denilir. Her iki tarafa nisbetle bizatihi aynı seviyede bulunduğundan bir tarafı vücuda ve diğeri tarafı adem'e nazırdır. İşte üçüncü malûm budur. Bütün mümkünatın âyan-i sabite'leri bunun içindedir. Vücud-i mutlak ve adem-i mutlak nâmütenahi oldukları gibi bu hadd-i fâsıl dahi nâmütenahidir. Vücud-i mutlak'ın kendisine müteveccih olduğu vecheden âyan-i sabite'nin sübutu onun tecelligâhıdır. Âyan-i sabite'den herhangi (إنما امره اذا اراد شيئاً ان يقول له كن فيكون) Bir şey murad edince ona ol demesiyle oluverir. Âyet-i kerimesi gereğince Kün = ol = emrinin muhatabı (şey) namını alıyor. Adem'i mutlak'ın kendisine müteveccih

olduğu ayan-i sabite esasen mevcut olmadığından (Kün) diye muhatap oluyor. Çünkü: (Kün) = ol = demektir. Bu vücudî bir harftir. Eğer zivücut yani var bir şey olsaydı ona var ol diye hitap edilmezdi. Bu nâmütenahi hadd-i fâsıl bir berzah'tır. Bütün mümkünat nasıl ise ve bütün ahvâl, âraz ve sıfatıyla nasıl olacak ise hep bu nâmütenahi berzah'ın ihatasındadır.

Arapçada *halk* yaratmak demek olduğu gibi ayrıca takdir ve tasvir mânasına gelmektedir. Türkçe'de yaratmak kelimesiyle yaramak kelimesi birbirleriyle münasebattardır. (Yaratmak) müteaddi bir fiil olduğu gibi (yaramak) lâzım bir fiildir. Taramak ve taratmak fiilleri gibidirler. İsa Peygamber aleyhisselâm (انى اخلق من الطين كهيئة الطير) ben çamurdan kuş heyeti gibi bir şekil takdir ve tasvir eyerim, âyetinde aynı mâna görülüyor. Muhyi'd din-i Arabî Fütuhat ı Mekkiye'nin altıncı babında malûmatı, yani bilinecek şeyleri altı kısma ayırıyor ve diyor ki: Malûmatın birincisi (vücut ü mutlak) Taâlâ ve Tekaddes Hazretleridir. Vücut, mutlak olduğundan ne bir şeyin malûlü, ne de illetidir. Varlığı kendi zatiyledir. Bizim için bilinmesi ancak sıfatının bilinmesinden ibarettir. Çünkü, varlığı kendi zatının aynıdır. Onun için varlığı yani Zat-i Ülühiyeti asla bilinemez. Lâkin Zat-i Ülühiyetine nisbet edilen kemal sıfatları bilinebilir. Zatının hakikati ne bir delil ne de bir bürhan ile anlaşılabilir, ne kendi bir şeye benzer, ne de bir şey kendine benziyebilir. Bizim için Allah'ı bilmek (ليس كمثل شي) âyet i kerimesi mucibiyle misli gibi bir şey olmadığını bilmektedir. (ويحذركم الله نفسه) âyet i kerimesi Zat i Ülühiyetini bilmeye çalışmaktan bizi menetmektedir.

(تفكروا في آلاء الله ولا تنفكروا في ذات الله) Allah'ın nimetlerini düşünün, Zat-i Ülühiyetini bilmek için tefekkürlerde bulunmayın, hadis-i şerifi âyet-i kerimeyi müfessirdir. Ehl-i tasavvuf Allah ü Azimüşşan'ı ehadiyet mertebesinde vicdanlarının sezdiği ve duyduğu görüş ve anlayışlarını ifade edebilmek için vücut-ü mutlak sıfatından başka bir tâbir bulamamışlardır. Celâl'i Devvanî hazretleri (Zevrâ) risalesinde:

وان قيصاً خيط من نسج تسعة وعشرين حرفاً عن معاليك قاصر

dediği gibi yirmi sekiz heca harufu târ-ü pûd'undan işlenmiş ve dikilmiş bir gömlek Zat-i Ecell ve akdes'in maâlisine nisbetle kasırdır. Mukaddes celâleti akılların erişebileceklerinden çok üstündür. Hattâ vücut-ü mutlak tâbirindeki itlak kaydından dahi münezzehtir. Ve bu vücut i mutlak Zat-i akdes'in aynı olduğu mükâşefe tarihiyle sabit olduğu gibi Seyyid Şerif-i Cürcanî hazretlerinin Tecrid şerhi haşiyesinde irad eyledikleri bürhan-i mantikî en parlak bürhanlardandır. Aynen tercümesi şöyledir: İnsan gibi varlığa mugayir herbir mefhum nefsül'emirde mevcut olabilmek için varlık kendine munzam olmayınca asla mevcut olamaz ve varlığın kendine inzimamını aklın mülâhaza eylemediği bir şeyin varlığına hükmedilemez. Şu halde vücuda mugayir olan mevcut var olabilmek için başkasına muhtaç olunca mümkün vücut olur. Mümkünül-vücut olan hiçbir şey vacibül vücut değildir. Halbuki vacibül-vücut'un mevcut olduğu bürhan ile sabit bulunduğundan Mümkünül-vücut'un hilâfına olarak vücutun ancak kendi aynı olması icabeder. Çünkü: Vacibül-vücut kendi zatına mugayir ve kendi zatına zaid bir emir ile mevcut olmayıp belki bizatihi mevcuddur. Vacibül-vücut'un aynı olduğu için vücutun da böyle olması zaruridir. Şu mantikî neticeye nazaran vücut haddi zatında bir cüz'i hakikidir. Efradı olabilecek bir mefhum-i küllî değildir. O kendi zatiyle kaimdir. Teaddüd ve inkısam imkânından ve gayriye âriz olmaktan münezzehtir.

Şu bürhan ile vacibül vücud'un vücud-u mutlak olduğu tahakkuk etmektedir. Vücud-i mutlak demek gayr ile mukayyet olmaktan ve gayrine munzam olabilmekten münezze ve müteâlî demektir. Binaenaleyh mümkünatin mahiyetlerine vücudun âriz olabilmesi tasavvur edilemez. Mümkünatin varlıkları bunların Cenab-i Vacibül-vücud'a bir nisbet-i mahsusaları olabilmek mânasından ibarettir. Bu nisbet-i mahsusa ile anlaşılması vücud-i muhtelif ve enha-i şetta üzerine müteazzirdir. Vücud cüz'î-i hakikî ise de, mevcud bir mefhum-i küllîdir. Şu beyanat üstadlarımızın vücud hakkındaki mütalâalarının hulâsasıdır. Bunu ancak ilimde râsih olanlar idrâk edebilirler demişlerdir. Seyyid Şerif'in şu beyanatına büyük kardeşim rahmetli Muhyiddin Mahvî efendinin Vahdet-i vücud'a dair te'lif eyledikleri (Müktebesat-ı satia) adlı eserinde dahi böyle bir delil-i mantıkî görmüştüm. Mezkûr eser vahdet-i vücud'un kavaid-i esasiyesine dair iktibas unvaniyle müteaddit kaidelerden bâhistir. Delil-i mantıkî'yi ihtiva eden birinci iktibasında diyor ki: Vücud-i harici ile muttasif her bir şey kendine muhtas olan eserlerinin kendi üzerine terettüp edebilmesi için ayrıca bir zamimeye muhtaç ise, yani o zamime olmayınca kendine muhtas eserler kendi üzerine terettüp etmeyecek ise, ona mümkünül-vücut denilir. Eğer bir zamimeye muhtaç olmayıp da kendi zatına mugayir bir emrin inzımanı olmaksızın o eserler kendi üzerine terettüp ediyorsa vacibül-vücut olur. Mümkünül-vücut'un muhtaç olduğu zamime vücudun kendisidir. Vahdet-i vücud'a kail olan keşif ve şühud erbabına göre vacibül-vücut'un zatı zamimenin aynıdır. Şu birinci iktibas mütaakıp ikinci iktibasında dahi diyor ki: Tasavvuf terimlerinde hiçbir nisbet ve itibar mülâhaza edilmeksizin varlığın hakikatına vücud-i mutlak, zat-i baht, gayb-i hüviyet, ehadiyet-i zatiye denilir. Bu makam kesret-i vücudiye ve itibariyeden mutlak olduğu için bu mertebede Zati Hak'kın kendi zatını kendi zatında kendi zatiyle şühudundan gayri bir şühud yoktur. Bu makamın ilmen ve aynen tenezzülât mertebeleri vardır. Tenezzülâtın ilmen ilk mertebesi bütün şüünü İlâhiye ve kevniye-i ezeliye-i ebediye'yi cem eden bir şe'n-i küllî ile tenezzül etmesi, yani ilm-i İlâhî'nin bu şe'n-i küllî ile mültebis olarak şüunât arasında imtiyaz olmaksızın veçh-i küllî üzere onları cem eylediğini bilmesidir. İşte suver-i ilmiyeyi câmi olan ilm-i ezeliye bu şe'n-i küllî ile telebüsü ve malûmiyetle tekayyüdü itibariyle (Hakikat-i Muhammediye) derler. Lâkin itibaratın intifası mülâhazasiyle (Ehadiyet) ve sübutiyle (Vahidiyet) namını verirler. İntifa ve sübutu her iki türlü mülâhazasına salâhiyeti itibariyle dahi (Vahdet) ve (Berzah-i evvel) derler. İlm-i ezeli'nin şe'n-i küllî ile mültebis olarak şüunât arasında imtiyazın hususiyle alâ veçhi-ttafsil tenezzülü mertebesine (teayyün'ü sanî) denilir. Bu mertebedeki suret-i ilmiye kalem-i Alânın hakikatıdır. Tenezzülâtın mertebeleri böyle malûm olunca Zat-i Hak'kın suver-i malûmiyeti şüun ve sıfat ile mültebis olduğu halde mümkünatin hakikatleri olduğu anlaşılmiş olur. Şu halde İlm-i İlâhî bir şe'n ile mukayyed olarak itibar edilirse suret-i ilmiye mümkünattan bir mümkünün hakikatıdır. Şüunât ile mukayyed olarak itibarî halinde dahi mümkünatin hakikatleri olur. Fealâ haza mümkünatin hakikatlerine teallük eden İlm-i İlâhî zat ve şüunâtına taallük eden ilminin aynı demektir. Ürefay'î sufîyenin (علم الحق بالعلم عين علمه) Hak'kın âlemi bilgisi kendi zatının bilgisinin aynıdır, dediklerinin mânası budur. Aleme taallük eden İlâhî bilgi kendi zatına taallük eden bilgi ile birleşiyor. Seyyid Şerif'in vücud-i mutlak bir cüz-i hakiki olarak bürhan-i mantıkî ile isbatı nazar-ı dikkate alınınca Müfekelliminden Sa'd-i Teftazanî gibi bazı zevatın vücud-i mutlak'ı makulât-ı sabite kabîlinden ancak efradının vücudiyle kaim olabilecek bir küllî tabii olmak üzere telâkkî

edişleri arasında ne kadar mübâyenet olduğu görülür. Telâkkî ve maksatlar böyle birbirlerinden ayrılınca münazaaya artık mahal kalmaz. Her tarafın kendi istilâhları dairesinde mütalâaları birbirlerini nâkız değildir. Mukaddemede tasrih edildiği üzere şarkın Brahma ve Budilerince dinî bir akide olarak kabul edilen ve bazı Yunan hükemasınca mezhep ve meslek şeklini alan ve son asırlarda Spinoza ve Fichte gibi feylesoflar tarafından terviç ile Panteizm namıyla anılan vücudiye mezhebi tetkik edilirse bu mezheple Muhyi'd-din-i Arabî hazretlerinin tedvin eylediği vahdet-i vücud arasında ne kadar büyük farklar olduğu görülür. Vahdet-i vücud âyât-i kerime ve ahadis-i celile'nin ibarât ve işaretiyle tedvin edilmiş ilâhî bir ilm-i ilhamîye halîdir. Vücudiye mezhebinin almış olduğu eşkâl sırf beşerî fikirlerin mahsulüdür. Bilhassa (cevher) ve (imtidat) gibi mefhumlar üzerine Allah ile Masivayı birleştirerek ittihad ve hulûl suretinde eşyayı Allah ile müttehid yahut Allah'ı tabiat içinde mevad ile kaim görmekle ileri sürülen birtakım saçma düşüncelerdir. (تمالی الله عن ذلك علواً كبيراً) Vücudiye mezhebiyle vahdet-i vücud arasındaki fark-ı azîmi Abdurrahman-ı Camî hazretleri:

حکمت یونانیان بیغام نفس است و هوا حکمت ایمانیان فرموده پیغمبر است³

beytiyle ne güzel tasvir eylemiştir. Zamanımızda İlm-i Ledünnî'nin menabi-i diniyesiyle mâbadettabia felsefesinin menşe ve mezheplerini vukuf-i tam ile tetkik ederek Âlem-i İslâm'a pek mühim eserler ihda eden dahiliye muhasebeciliğinden mütekait rahmetli İsmail Fennî beyin (Vahdet-i Vücud ve Şeyh Muhyiddin-i Arabî) adlı matbu eseri mütalâa edilirse vahdet-i vücud'un safay-i saf-i rûhanisini Hindistan'ın ve garbın akide ve fikirlerini karıştırmakla bulandırmak istiyenlerin sözleri ne kadar saçma ve eracıf kabilinden olduğu görülür.

Muhammed Muhyi'd-din-i Arabî (*Anka-i Muğrip*) eserinde ilâhî isimlerin mefhumları hakkında gayet derin görüşlerini beyan ederken evvelâ diyor ki: (hay) ismi celili diğer isimlere mütekaddimdir. Zuhurda diğer bir ismin tekaddüm etmesi mümkün değildir. Birinci isim sıfatiyle mevsuf olmaktadır. Hak Taâlâ (الله لا اله الا الله) (الله لا اله الا الله) buyuruyor. Hayat ile mevsuf olmayandan diğer isimlerin varlıkları imkânsızdır. Hay'ın hakikati hayatı lizatîhi olan demektir. Hiçbir kimse böyle bir vasıf ile mevsuf değildir. Bu Hak Taâlâ Celle ve Alâ'ya hâs bir sıfattır. Hay, Âlim, Kaadir, Mürîd, Semî, Basîr, Mütekellim, Bakî gibi ilâhî isimlerin birbirlerine tevakufu dikkat nazarına alınca görülür ki irade olmayınca Kudret-i İlâhiye bir şeyin icadına taallük etmez. Nasıl ki Hak Taâlâ İcad edeceğine bilmedikçe irade eylemez. İlâhî esmâ, müsemmaları huzurunda zamansız toplantıda birbirlerine: Zatlarımıza bakınız dediler. Her isim kendi zatına bakınca halık bir mahlûku ve müdebbir müdebberî ve mufassil bir mufassal'ı ve musavvir bir musavver'i ve razık bir merzuk'u ve kaadir bir makdur'u, mürîd bir murad'ı ve âlim bir malûmu göremedi. Birbirlerine: Nasıl olmalı? dediler. Bizim satvet ve kükümlerimizin zâhir olabilmesi âlemin hakikatlerince talep edilen ayan'ın vücudu için (Bârî) ism-i celiline ittiba eylediler. Bârî İsm-i Celili, bu iş: ihatasında bulunduğum (Kaadir) İsm-i celiline ait bir keyfiyettir dedi. Ankâ-i Muğrip diy orki: bunun bütün aslı mümkünat, ademleri halinde zillet ve iftikar ile İlâhî isimlere yalvardılar. Adem birbirlerimizi idrak etmekten bizleri körleştiriyor, size ifası icabeden tâzimatta bu-

³ Yunan felsefesi nefis ve havadan mühem haberlerdir. İman ehlinin hikmeti ise Peygamber'in emirleridir.

lunamıyoruz. Bizim ayan'ımızı izhar ile varlığın kisvesini giydirecek olursanız sizlere gereken iclâl ve hürmette bulunuruz ve bizim üzerimizde saltanatınız bilfiil zahir olur. Çünkü bu andaki saltanat bilkuvvedir, sizden dileklerimiz hem sizin ve hem bizim için yarıyacak şeylerdir. İlâhî isimler dediler ki: bu husus mürid'in ihtası dahilindedir. Varlığı tercih ve tahsis edebilir. Toplanıp sizleri var eyleriz. Bunun üzerine mürid'e iltica edince (Kadir): doğru söylüyor, lâkin (alim) isminin hükmünden haberim yok, varlığınıza hükmü taallûk etmiş midir? Ana müracat ediniz. Alim ismine böylece müracaatlarında: sizin icadınıza ilmim taallûk etmiştir. Lâkin edebe riayet evlâdır diyor. (Allah) Lafza-i Celâli'nin medlûlüne keyfiyet ârz edilince: ben sizin haklarınızı cem edenim. Kemâl ve tenzih vasıflarıyla mevsuf mukaddes zatın deliliyim. Allah Lafza-i Celâli'nden (mütekellim) ismi mümkünât ve esmâ'ya tercümanlık ile müsemmanın söylediklerini bildirmesi üzerine alim ve kadir ve mürid taallûk eylediler. Ekvan'da ayan ve âsar zâhir olarak birbirlerine tasallut ve birbirlerini kahr etmekle münazaa ve muhasama başlayınca mümkünât (alim) ve (müdebbir) isimlerinin ikaziyle ayılıp ey İlâhî isimler: hükümlerinizi bir hizay-i malûm ve bir haddi mersum üzere cereyan ederse varlığımızı muhafaza ve tesirlerinizi vikaye edeni bulabilirsiniz bizim ve sizin için daha elverişli olur. Hepiniz Allah-u Taâlâ'ya iltica ediniz, size bir hudut gösterecek bir kılavuz göndersin ki ona göre hareket edebilirsiniz, yoksa hep helâka gitmiş olursunuz deyince aynı re'y ve maslahat budur diyerek (müdebbir) ism-i celîli'ne müracaat eylediler. Müdebbir ism-i celîli evet benim vazifemdir, bu işi ben görürüm demekle Hakkın emriyle (Rabb) İsm-i celîline döndüler ve maslahat neyi icabediyorsa onu yap dediler. Rabb ism-i celîli kendine yardımcı iki vezir ittihazıyla işe başlamış oldu. (يدبر الامر ويفصل الآيات لعلمكم ببقاء ربكم توتنون) emri tedbir ve âyetleri tafsil eder. Ola ki Rabbınızın didarına îkan etmiş olasınız âyet-i kerimesi böylece oluşu beyan buyurmaktadır.

Muhammed Muhyi'd-din-i Arabî-i Tâi misal âlemi gerçekleri arasında gönül mükâşefeleri alanında Seyyid-i Kâinatı müşahede eylediğini haber veriyor. Maksudları mâsum ve meşhedleri mahfuz, mansur ve müeyyed idi. Bütün Rûsül-i kiram huzurunda sıralanmışlar ve ümmetlerin en hayırlısı olan ümmeti dahi önlerinde dizilmişler idi. Teshir melekleri Arş'ın makamı çevresinde deveran ediyor ve iyi işlerle vazifeli melekler onun önünde saf bağıyordu. (Siddik) Yemin-i enfesinde ve (Faruk) yesar-i akdesinde idi. (Hatem-i velâyet-i Muhammediye) önünde diz çökecek inşadan haber veriyordu. İmam Ali selâmüllâh-i aleyh hatemden tercümanlık ediyor. Zünnûreyn hayasının örtüsü ile şûûnatına doğru ilerliyordu. Allah u Ekber en büyük efendimiz döndü ve hatemiyette müşterek olduğumuzdan bana baktı ve dedi ki: ya Muhammed kalk, beni gönderene senahân ol, benim beşerî cismaniyetimden senin cesedinde bir Şa're (kıl) vardır ki o senin varlığın üzerinde hâkimdir. Bensiz durmaya tahammül edemez, bana ancak bütünlüğünle dönebilirsin ve mülâkatımızın miskül-hitam olabilmesi için herhalde döneceksin.